

PAWEŁ WIĄZEK
ORCID: 0000-0002-9153-4539
Uniwersytet Wrocławski
pawel.wiazek@uwr.edu.pl

Między prześladowaniami a tolerancją. Edykty Walezjuszy wobec hugenotów w dobie rozwoju europejskiej reformacji

Reformacja jako epokowe wydarzenie w historii Starego Kontynentu

Gdy w roku 1517 doktor Pisma Świętego, będący wirtemberskim profesorem bibliistyki — Martin Luter¹ w spektakularny sposób rozpoczął dzieło protestantyzmu², przybijając tekst swoich 95 tez na drzwiach miejscowej katedry (credo rodzącej się reformacji), nikt zapewne nie przewidywał dramaturgii następstw wystąpienia augustiańskiego mnicha.

Choć Luter po dziś dzień powszechnie uznawany jest za protagonistę europejskiego protestantyzmu, wkrótce okazało się, że nie jest on jedynym w tym czasie

¹ Zob. szerzej np. M. Arnold, *Martin Luther*, Paris 2017; P. Büttgen, *Luther et la philosophie*, Paris 2011; D. Castellano, *Martin Luther: le chant du coq de la modernité*, Paris 2017.

² Szerzej na ten temat zob. H.-J. Hillerbrand, *The Division of Christendom: Christianity in the Sixteenth Century*, Louisville 2007; H.-J. Hillerbrand, *The Protestant Reformation*, New York 1968; D. MacCulloch, *The Reformation: A History*, London 2005; F.W. Graf, *Der Protestantismus. Geschichte und Gegenwart*, München 2006. Nie ujmując niczego Lutrowi, wypada pamiętać, że na długo przed nim i Kalwinem także i inni pracowali nad reformą Kościoła katolickiego. W średniowieczu istniały ciągłe ruchy wzywające do reformacji, jak choćby te, których inicjatorami byli Pierre Valdo w dwunastowiecznej Francji, John Wyclif w czternastowiecznej Anglii, Jan Hus i Hieronim z Pragi w piętnastowiecznych Czechach czy wreszcie wielcy humaniści schyłku średniowiecza i początków renesansu: Erasmus i Lefèvre d'Étaples, <https://museeprotestant.org/en/parcours/les-pre-reformateurs/> (dostęp: 16.03.2023).

na Starym Kontynencie charyzmatycznym przywódcą duchownym otwarcie występującym z publiczną krytyką kanonów doktryny i dotychczasowych praktyk Kościoła rzymskiego. W samej Rzeszy opozycyjny punkt widzenia wobec wirtemburskiego kaznodziei zajmował choćby Martin Bucer³, który stał się przywódcą reformacji w Strasburgu⁴.

W Szwajcarii wkrótce wyrósł mu poważny konkurent do „rządu dusz” krytycznych wobec papieżstwa. Okazał się nim kaznodzieja katedry Grossmünster w Zurychu — Ulrich Zwingli⁵. Dzięki współpracy z grupą osób skupionych wokół burmistrza Maxa Roista uzyskał przychylne mu stanowisko władz miejskich. W 1520 roku oficjalnie zezwoliły mu one na publiczne głoszenie tak zwanych prawdziwych ksiąg boskich. Przyczyniło się to znacząco do wzniesienia w dwa lata później buntów przeciwko postowi oraz celibatowi wśród księży, uznawanych za początek reformacji w Szwajcarii⁶.

Po nagłej śmierci w bitwie pod Keppel⁷ miejsce Zwingliego zajął wkrótce Pikardyjczyk Jean Cauvin (Calvin), który uszedł z Francji wobec prześladowań i obaw o osobiste bezpieczeństwo i przybył do Bazylei w roku 1535⁸, by w roku następnym opublikować tam fundament swojej doktryny, dzieło zatytułowane *Institutio religionis christianae*⁹. *Po kilkuletnim pobycie w Strasburgu w roku 1541*

³ <https://fresques.ina.fr/panorama-grand-est/fiche-media/GRDEST00002/martin-bucer-et-la-reforme-a-strasbourg.html> (dostęp: 17.03.2023). Na temat osoby, poglądów i działalności Martina Bucera zob. także J.C. Whytock, „*A Good Friend*” — *The Life of Martin Bucer*, <https://www.christianstudylibrary.org/article/good-friend---life-martin-bucer> (dostęp: 17.03.2023); M. Greschat, *Martin Bucer, 1491–1551, un réformateur et son temps*, Paris 2002.

⁴ Strasburg tworzył w tym czasie unię z trzema innymi miastami południowych Niemiec (Konstancją, Lindau i Memmingen), https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/la_Réforme/140523 (dostęp: 17.03.2023), <https://fresques.ina.fr/panorama-grand-est/fiche-media/GRDEST00002/martin-bucer-et-la-reforme-a-strasbourg.html> (dostęp: 17.03.2023).

⁵ W dniu 1 stycznia 1519 roku powołano Ulricha Zwingliego, m.in. dzięki poparciu Oswalda Myconiusa, na plebana kościoła Grossmünster w Zurychu. Data ta jest jednocześnie początkiem reformacji w Szwajcarii, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz26927.html> (dostęp: 17.03.2023), <https://www.reformes.ch/culture/2018/11/ulrich-zwingli-1484-1531-histoire-histoire-du-christianisme-reforme-zwingli-zurich> (dostęp: 17.03.2023). Zob. także E. Egli, G. Finsler, *Huldreich Zwinglis Samtliche*, Leipzig-Berlin-Zürich 1905. Szerzej na temat Zwingliego zob. G.R. Potter, *Zwingli*, Warszawa 1994; J. Pollet, *Huldrych Zwingli*, Genève 1988; P. Stephens, *Zwingli le théologien*, Genève 1999.

⁶ https://www.wikiwand.com/de/Reformation_und_Gegenreformation_in_der_Schweiz (dostęp: 17.03.2023). Szerzej na ten temat W. Medwid, *Wpływ Ulricha Zwingliego na kształt szwajcarskiej reformacji*, „*Śląskie studia historyczno-teologiczne*” 48, 2015, nr 2, s. 479–491; E. Cameron, *The European Reformation*, Oxford 2012.

⁷ Starcie zbrojne, które miało miejsce 11 października 1531 roku w trakcie tzw. drugiej wojny kappelskiej pomiędzy katolikami a protestantami w Szwajcarii, https://www.wikiwand.com/pl/Bitwa_pod_Kappel (dostęp: 17.03.2023).

⁸ Bazylea stała się kluczowym miastem dla przebiegu reformacji w Niemczech, Francji i Szwajcarii, <https://www.reformation-cities.eu/cities/basel/?lang=en> (dostęp: 17.03.2023).

⁹ W 1535 roku Jan Kalwin znalazł schronienie w Bazylei podczas ucieczki z Francji i tam właśnie napisał swoje magnum opus: *Institutio Christianae religionis* (*Instytuty religii chrześcijańskiej*),

przybył do Genewy, tworząc z niej „protestancki Rzym”. Uzyskanie w mieście ogromnych wpływów pozwoliło mu uczynić je bastionem europejskiego protestantyzmu na kolejne dziesięciolecia, promieniującym na cały Stary Kontynent.

Te dwie konfesje, to jest luteranizm (zwany także wyznaniem augsburskim) oraz kalwinizm (zwany przez jego zwolenników chętniej wyznaniem reformowanym), okazały się dominującymi (pomijając anglikanów¹⁰ i prezbiterian¹¹ w krajach anglosaskich) nurtami religijnymi wśród protestantów. Wypada pamiętać, że ferment reformacyjny zrodził również więcej konfesji, z których wiele przetrwało do czasów współczesnych. Należą do nich zwłaszcza: baptyści¹², menonici¹³,

w którym starał się wykazać, że wiara protestancka ukształtowała prawdziwy Kościół. Ta przełomowa praca została następnie wydrukowana w Bazylei w następnym roku.

¹⁰ Powstanie anglikanizmu wiąże się z decyzją króla Henryka VIII i uchwaleniem w roku 1534 przez parlament aprobujący jego stanowisko Aktu supremacji (Act of Supremacy), ustanawiającego niezależność Kościoła Anglii od Rzymu. Ogłaszał on króla Anglii „jedyną i najważniejszą głową na Ziemi Kościoła anglikańskiego”. Zachowano hierarchiczny (episkopalny) ustrój Kościoła z nienaruszoną sukcesją apostołską, zaś wyznaczanie biskupów uznano za przywilej króla, <https://www.britannica.com/topic/Church-of-England>, <https://www.history.com/topics/british-history/church-of-england> (dostęp: 18.03.2023). Szerzej na ten temat zob. S. Neill, *Anglicanism: An Anglican Classic*, Cambridge 2009; E. Duffy, D. MacCulloch, P. Lake, J. Maltby, *Anglicanism and the Western Christian Tradition*, Norwich 2003.

¹¹ Prezbiterianizm pojmowany jest jako krąg protestanckich Kościołów reformowanych charakteryzujących się ustrojem opartym na władzy prezbiterów, czyli starszych zborów (duchownych i świeckich). Jego korzeni można się dopatrywać w ustroju Genewy za czasów J. Kalwina, jednak samo pojęcie ma bezpośrednią genezę w schyłkowym okresie rządów Elżbiety I (panującej 1558–1603), gdy część przedstawicieli Kościoła Anglii opowiedziała się za powierzeniem władzy kościelnej prezbiterom, czyli starszym (gr. *presbyteroi*). Prezbiterzy wybierani przez lokalne zbory (parafie) zarządzali ich sprawami oraz jako prezbiterium (ang. *presbytery*) danej grupy zborów, <https://www.britannica.com/topic/Presbyterian-Church-of-England>, <https://www.wikiwand.com/en/Presbyterianism> (dostęp: 18.03.2023). Szerzej zob. W.L. Lingle, *Presbyterians, their history and beliefs*, Atlanta 1978; J.H. Smylie, *A brief history of the Presbyterians*, Louisville 1996.

¹² Reprezentują oni radykalny nurt w protestantyzmie powstały w Anglii na początku XVII wieku pod wpływem ideologii anabaptystów, zwłaszcza mennonitów; baptyści przyjmują nowotestamentowy wzorzec Kościoła jako społeczności świętych i dlatego uznają tylko świadome (po ukończeniu czternastego roku życia) przyłączanie się do Kościoła przez pokutę i chrzest (zanurzenie w wodzie), <https://www.britannica.com/topic/Baptist>; <https://www.wikiwand.com/en/Baptists> (dostęp: 18.03.2023). Szerzej zob. D. Beale, *Baptist History in England and America: Personalities, Positions, and Practices*, Maitland 2003.

¹³ Wyznanie chrześcijańskie zaliczane do protestantyzmu, powstałe w roku 1539 w Holandii. Jest jednym z nurtów anabaptyzmu, nazwę wywodzi od swego założyciela — Menno Simonsa, <https://www.britannica.com/biography/Menno-Simons> (dostęp: 18.03.2023), https://www.wikiwand.com/nl/Menno_Simons (dostęp: 18.03.2023), https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:ProtestantsNederland,20070101:newsm1_29595f038789d00fb7575a514ee927f2 (dostęp: 18.03.2023). Szerzej zob. Z. Pawłowicz: *Leksykon Kościołów, ruchów religijnych i sekt w Polsce*, Częstochowa 2008; H.T. Huebert, W. Schroeder, *Mennonite Historical Atlas*, Springfield (California) 1996; Z. Pasek, *Wyznania wiary protestantyzmu*, Kraków 1985; Z. Pasek, *Kultura religijna protestantyzmu*, Kraków 2014; T.J. Zieliński, *Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej*, Katowice 2014; J. Dantine, K. Thien, M. Weinzierl, *Protestantische Mentalitäten*, Wien 1999.

metodyści¹⁴, adwentyści¹⁵, pentekostaliści (ruch zielonoświątkowy)¹⁶ czy kwa-krzy¹⁷.

Bezkonfliktowa początkowo koegzystencja protestantów skupionych wokół poglądów Lutra i Zwingliego wkrótce przestała być tak harmonijna, jak w pierwszych latach, a narastający konflikt łączył elementy sporu doktrynalnego i personalnego. Kompletnym fiaskiem zakończyły się próby porozumienia z radykalnymi anabaptystami¹⁸ podjęte w 1525 roku. Niepowodzeniem zakończyły się również podjęte w roku 1529 bezpośrednie rozmowy zwolenników Lutra i Zwingliego podjęte w ramach dysputy zorganizowanej w Marburgu dzięki landgrafowi

¹⁴ Metodizm to nurt chrześcijaństwa zapoczątkowany jako wewnętrzny ruch ożywienia wewnątrz Kościoła anglikańskiego, kierowany przez Johna Wesleya i jego brata Charlesa. W doktrynie i praktyce metodyzm tworzy ogniwo pośrednie między historycznymi kościołami protestanckimi (luteranckimi, kalwińskimi) a ugrupowaniami tzw. Kościołów wolnych (gł. baptystów, zielonoświątkowców). Podstawą doktrynalną, obok Biblii, są pisma Johna Wesleya, <https://www.wikiwand.com/pl/Metodyzm>, <https://www.britannica.com/topic/Methodism> (dostęp: 18.03.2023). Szerzej zob. K. Cracknell, S.J. White, *An Introduction to World Methodism*, Cambridge 2005.

¹⁵ Adwentyzm (z łac. *adventus* — przyjście) to pojęcie obejmujące Kościoły i inne wspólnoty chrześcijańskie wywodzące się lub nawiązujące do dziewiętnastowiecznego amerykańskiego przebudzenia eschatologiczno-mesjanistycznego w łonie ewangelikalizmu, któremu przewodził William Miller. Cechą wyróżniającą adwentyzm na tle chrześcijańskiego ogółu jest akcentowanie zbliżającego się powtórnego przyjścia Jezusa Chrystusa na ziemię, które zakończy historię obecnego świata, <https://www.wikiwand.com/en/Adventism> (dostęp: 18.03.2023). Zob. także F.S. Mead, S.S. Hill, C.D. Atwood, *Adventist and Sabbatarian (Hebraic) Churches*, [w:] F.S. Mead, S.S. Hill, C.D. Atwood, *Handbook of Denominations in the United States*, Nashville 2005, s. 256–276.

¹⁶ Pentekostalizm to nurt chrześcijaństwa wyrosły i zakorzeniony w protestantyzmie, charakteryzujący się wyjątkowym naciskiem na znaczenie darów Ducha Świętego, w tym prorokowania, uzdrawiania chorych (np. przez nałożenie rąk i modlitwę). Za początkową datę rozwoju ruchu zielonoświątkowego przyjmuje się 1901 rok — w Stanach Zjednoczonych; szerzej zob. E. W. Blumhofer, *Restoring the Faith: The Assemblies of God, Pentecostalism, and American Culture*, Illinois 1993.

¹⁷ *Quakers* (ang.); oficjalnie Religijne Towarzystwo Przyjaciół (ang. *Religious Society of Friends*) — chrześcijańska wspólnota religijna wywodząca się z purytanizmu, silnie akcentująca rolę osobistego wewnętrznego objawienia, <https://www.wikiwand.com/en/Quakers> (dostęp: 18.03.2023), <https://quaker.org> (dostęp: 18.03.2023). Szerzej na ten temat zob. np. S.W. Angell, B.P. Dandelion, *The Cambridge Companion to Quakerism*, Cambridge 2018; M.L. Birkel, *Silence and Witness: The Quaker Tradition (Traditions of Christian Spirituality)*, New York 2004.

¹⁸ Anabaptyści, nowochrześceny (z grec. *βαπτίζω* *čavá* — ponownie chrzcic) — radykalny nurt reformacji XVI wieku. Obejmował odłamy różniące się ideologicznie. Wszystkie kwestionowały ważność chrztu niemowląt, żądając ponowienia tego aktu od przystępujących do wspólnoty. Łączyła je idea tzw. Kościoła wybranych jako gminy braterskiej, rządzonej przez Ducha Św., bez pośrednictwa hierarchii. Anabaptyści rezygnowali ze świątyń oraz przedmiotów kultu; praktykowali eucharystię w formie uczyty miłości braterskiej (agapy), ważną rolę w trakcie ich spotkań odgrywał wspólny śpiew. Domagali się rozdziału Kościoła od państwa, byli przeciwnikami kary śmierci i wojen — odmawiali służby wojskowej. Ruch narodził się w kręgu U. Zwingliego, jego twórcami byli K. Grebel i F. Manz, którzy przyjąwszy w roku 1525 ponowny chrzest, założyli w Zöllikon k. Zurychu pierwszą gminę anabaptystów, <https://archive.is/20161102214631/http://portalwiedzy.onet.pl/18265,,,anabaptysci,haslo.html#selection-541.0-547.173> (dostęp: 16.03.2023). Szerzej na ten temat zob. H.-J. Goertz, *Die Täufer. Geschichte und Deutung*, Leipzig 1987.

Hesji — Filipowi Wielkoduszemu¹⁹. Powstałego impasu nie przełamały kolejne próby podjęte w roku następnym. Rozłam wśród protestantów zapoczątkowany w latach dwudziestych XVI wieku stał się zjawiskiem trwałym. Odtąd protestanci²⁰ nieakceptujący pozycji i doktryny Kościoła katolickiego musieli zazwyczaj opowiedzieć się po stronie jednego z dwóch największych obozów: luteranckiego lub kalwińskiego, które zdominowały idee i ruchy protestanckie w nowożytnej Europie.

Geneza francuskiego protestantyzmu

Hugenoci to określenie stosowane wobec francuskich ewangelików reformowanych (potocznie nazywanych kalwinistami) w XVI i XVII wieku²¹. Ten francuski termin: (*huguenots/huguenotes*), o niejasnym pochodzeniu, postrzegany był pierwotnie jako szyderyczy. Jego obraźliwy charakter wynikać miał z gry słów, polegającej na połączeniu nazwiska szwajcarskiego polityka Besançon Hugues'a z religijnie skonfliktowanym charakterem szwajcarskiego republikanizmu w jego czasach. Ścisłej — z konotacji holenderskiego słowa *Huisgenoten* (dosłownie „współkatorzy”) z pokrewnym w języku niemieckim terminem *Eidgenosse* („Konfederacja”), ostatecznie w znaczeniu: „obywatel jednego z państw

¹⁹ https://www.wikiwand.com/fr/Colloque_de_Marbourg (dostęp: 17.03.2023), <https://www.britannica.com/event/Colloquy-of-Marburg> (dostęp: 17.03.2023), <https://www.mb-soft.com/believe///tqn/marburg.htm> (dostęp: 17.03.2023), <https://lutheranreformation.org/history/the-marburg-colloquy> (dostęp: 17.03.2023). Szerzej zob. H. Sasse, *This Is My Body: Luther's Contention for the Real Presence in the Sacrament of the Altar*, Adelaide 1977.

²⁰ Dnia 15 kwietnia 1529 roku sejm Rzeszy Niemieckiej obradujący w Spirze podjął uchwałę zakazującą szerzenia idei reformacji. Przegłosowano ją głosami katolików, wobec czego stany ewangelickie wystosowały protest i apelowały do cesarza, aby wycofał się z tej decyzji. Od tego czasu zwolennicy reformacji są nazywani protestantami, https://www.wikiwand.com/de/Reichstage_zu_Speyer (dostęp: 14.03.2023). Słowo to zostało przyjęte przez luteranów w Niemczech (Szwajcarzy i Francuzi woleli „reformowanych”). Stało się ono słowem oznaczającym „zwolenników reformacji w Niemczech”, a następnie „członka jakiegokolwiek zachodniego kościoła poza wspólnotą rzymską lub grecką”; szerzej zob. L. Bouyer, *The Authority of the Church in Protestantism and Catholicism*, San Francisco 2004, s. 37—63; L. Hölscher, *Geschichte der protestantischen Frömmigkeit in Deutschland*, München 2005. Rok później książęta protestanci założyli Związek Szmalkaldzki, aby wspólnie się bronić (jego przywódcami byli Jan Fryderyk, elektor saski, i Filip landgraf heski), <https://www.jelonka.com/skutki-takze-dla-regionu-wystapienia-marcina-lutra-67288> (dostęp: 14.03.2023). Szerzej na ten temat zob. F. Ekkehart, *Die Entstehung des schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33*, Tübingen 1956. Na temat protestantyzmu zob. także Z. Pasek, *Wyznania wiary protestantyzmu*, Kraków 1985; Z. Pasek, *Kultura religijna protestantyzmu*, Kraków 2014; T.J. Zieliński, *Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej*, Katowice 2014; J. Dantine, K. Thien, M. Weinzierl, *Protestantische Mentalitäten*, Wien 1999.

²¹ Protestancka ludność wschodniej Francji, w Alzacji, Mozeli i Montbéliard była głównie luteranami, <https://www.wikiwand.com/en/Huguenots> (dostęp: 29.03.2023).

Konfederacji Szwajcarskiej”²². Według innej hipotezy (nie mniej obraźliwej) termin *huguenots* ma pochodzić od małp: *des guenon de Hus (les „singes” ou „singes de Jan Hus”)*²³.

Niewybaczalnym uproszczeniem byłoby jednak sprowadzanie i postrzeganie francuskiego husytyzmu wyłącznie jako lokalnych konsekwencji deklaracji Lutra czy intensywnego rozwoju protestantyzmu w szesnastowiecznej Szwajcarii. Bogata i burzliwa historia wyznaniowości i jej specyfika nadają dziejom francuskich ruchów religijnych wymiar szczególnie, podobnie jak wyjątkowy charakter uzyskały w tym kraju relacje państwo–Kościół, określane mianem gallikanizmu.

Już w wiekach średnich ziemie francuskie stały się widownią licznych ruchów kontestujących zarówno doktrynę, jak praktykę działań kościelnych, rzymskich władz i instytucji. Szybko uznano je za zagrożenie dla jedności chrześcijan i spójności doktryny oraz autorytetu i pozycji władz kościelnych. Potraktowano je w konsekwencji jako herezję²⁴ (pojmowaną jako obrazę boskiego majestatu), a ich uczestników zaczęto bezwzględnie ścigać i eksterminować. Władze kościelne ściśle współdziałały ze świeckimi władzami państwowymi. Rozwoju ruchów heretyckich w pogregoriańskim świecie chrześcijańskim²⁵ średniowiecznej Europy nie determinowały wyłącznie filozoficzne wątpliwości natury setricte religijnej. Były one w ogromnej mierze konsekwencją dynamiki procesów ekonomicznych, społecznych i politycznych²⁶. Schyłek średniowiecza stał się w dziejach Europejczyków,

²² <https://fr.abcdef.wiki/wiki/Huguenots> (dostęp: 16.03.2023).

²³ https://fr.abcdef.wiki/wiki/Huguenots#Emigration_and_diaspora (dostęp: 16.03.2023).

²⁴ Za Bellockiem zdefiniować ją można jako dyslokację kompletnego i samowystarczalnego systemu przez wprowadzenie nowej negacji jego istotnej części; H. Belloc, *The Great Heresies*, Manassas 1987, s. 10. Współczesne źródła encyklopedyczne definiują ją następująco: herezja (gr. αἵρεσις, *haireisis* — wybierać, łac. *haeresis*) — doktryna religijna odrzucana przez władze kościelne lub religijne jako błędna; por. <https://www.wikiwand.com/fr/Hérésie>; <https://www.britannica.com/topic/heresy> (dostęp: 21.03.2023), zob. także Ainsy chez Justin; B. Pouderon, E. Norelli (red.), *Histoire de la littérature grecque chrétienne des origines à 451*, t. 2. *De Paul de Tarse à Irénée de Lyon*, Paris 2016, s. 575–590; A. Le Boulluec, *La Notion d'hérésie dans la littérature grecque: IIe-IIIe siècle*, t. 1. *De Justin à Irénée*, Cambridge 1985.

²⁵ Reforma gregoriańska to pojęcie stosowane, jako określenie działań reformatorskich, podjętych w Kościele katolickim w XI–XII w. w celu usunięcia symonii (handlu godnościami i urządzeniami kościelnymi), wprowadzenia celibatu (bezżeństwa) księży oraz zlikwidowania ingerencji władz świeckich w obsadę stanowisk kościelnych (spór o inwesturę). Generalnie celem reformy gregoriańskiej było uwolnienie Kościoła spod władzy świeckiej i jego scentralizowanie wokół papieża. Wykonawcami reformy gregoriańskiej byli zwłaszcza mnisi związani z kongregacją Cluny; spośród nich wywodzili się doradcy, a nawet sami papieże reformatorzy z Grzegorzem VII, od którego imienia nadano nazwę reformie; zob. J. Maroń, J. Piotrowski, M. Czapliński, S. Rosik, Z. Fras, *Słownik Encyklopedyczny. Historia*, Wrocław 1999.

²⁶ J. Théry, *Les hérésies, du XIIe au début du XIVe siècle*, [w:] M.-M. De Cevins, J.-M. Matz, *Structures et dynamiques religieuses dans les sociétés de l'Occident latin (1179–1449)*, Rennes 2010, s. 373–386. Zob. także A. Vauchez, *Les Hérétiques au Moyen Âge. Suppôts de Satan ou chrétiens dissidents*, Paris 2014. Istotę późnośredniowiecznych herezji doskonale oddaje myśl Theberta: „interwencja władzy politycznej w ustanowienie Kościoła pozwala na triumf tego, co było jeszcze

w tym w ogromnej mierze właśnie Francuzów, okresem naznaczonym coraz bardziej gwałtownymi, scentralizowanymi walkami i rozprzestrzenianiem się traktatów antyheretyckich²⁷. W „społeczeństwie prześladowczym” błąd doktrynalny był coraz bardziej kryminalizowany i piętnowany jako herezja²⁸. Dla dalszej polityki prześladowań innowierców przełomowy okazał się pontyfikat Grzegorza IX, który w roku 1231 sprecyzował kary za herezję w swojej konstytucji *Excommunicamus*²⁹, powołując jednocześnie trybunały inkwizycyjne³⁰.

Jednymi z pierwszych innowierców — ofiar represji na obszarach francuskich byli katarzy³¹, utożsamiani czasami z Albigensami³², których aktywność obejmowała głównie obszary południowej Francji (Langwedocji i Prowansji) z centralnym ośrodkiem w Tuluzie (Hrabstwo Tuluzy). Początki ruchu łączone są z drugą połową XII wieku i soborem w Saint-Félix-de-Caraman (dzisiejsze Saint-Félix-Lauragais)³³,

tylko tendencją w chrześcijaństwie. Z tej interwencji rodzą się herezje. Wcześniej były to tylko sekty rywalizujące na równych prawach, a waga struktury biskupiej była tym mniej decydująca, jak była podzielona. Odtąd rząd, w zależności od okoliczności, wybiera spośród przeciwstawnych punktów widzenia lub narzuca swoje zdanie”; Y. Thebert, *À propos du „trionphe du Christianisme”*, „Di alogues d’histoire ancienne” 1988, nr 14, s. 299.

²⁷ Zob. D. Iogna-Prat, *Ordonner et exclure: Cluny et la société chrétienne face à l’hérésie, au judaïsme et à l’islam, 1000–1150*, Paris 2000.

²⁸ Zob. R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*, Blackwell 2007.

²⁹ Przewidywała ona m.in. karę śmierci na stosie jako karę należną dla heretyków i zakaz pogrzebu kościelnego dla nich, zakaz publicznych i prywatnych dyskusji ludzi świeckich na temat wiary, karę dożywotniego więzienia dla żałujących heretyków oraz odmówienie ich potomkom do drugiego pokolenia zdolności do pełnienia funkcji kościelnych. Jeżeli zaś przekonano się dopiero po czyjejś śmierci, że był heretykiem, wydobywano ciało z grobu i palono.

³⁰ Domniemani heretycy mogli stać się celem prześladowań sądowych, jeśli władza religijna lub świecka podjęła taką decyzję po uzyskaniu donosu lub na podstawie samych tylko pogłoszek (*mala fama*); szerzej zob. P. Segl (red.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. Mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nichtchristlichen Bereich*, Köln-Weimar-Wien 1993.

³¹ Kataryzm (z gr. καθαρός/Katharós — czysty), <https://www.wikiwand.com/fr/Catharisme>; <https://www.francethisway.com/history/history-cathars.php> (dostęp: 22.03.2023). Szerzej na ten temat zob. M. Barber, *Katarzy*, przeł. R. Sudół, Warszawa 2005.

³² Termin „albigensi” (*Les Albigeois*) jest jedną z nazw używanych do określenia wyznawców kataryzmu. Nazwa łączona jest czasami z łac. słowem *albus* (biały), w przeciwieństwie do ubranych na czarno inkwizytorów, którzy polowali na katarów. *L’Albigeois* to nazwa naturalnego regionu Francji, położonego na wschód od Kotliny Akwitańskiej, wokół miasta Albi. W średniowieczu nazwa ta związana była także z wicehrabstwem Albi, historycznym regionem będącym częścią dawnej Langwedocji. Słowo *Albigensian* (albigensi) odnosi się tutaj jednak do heretyków — Katarów, a nie mieszkańców Albi, <https://www.cosmovisions.com/Albigeois.htm>; <https://www.wikiwand.com/fr/Albigeois>; https://www.wikiwand.com/fr/Croisade_des_albigeois (dostęp: 22.03.2023).

³³ Miał miejsce najprawdopodobniej w 1167 lub w 1175 roku. Jego przebieg nie został ustalony z powodu zniszczenia lub zagubienia wszystkich dokumentów. Lista uczestników mogła zostać ustalona na podstawie dokumentu z 1223 roku odnalezionego przez Guillaume’a Besse’a, obecnie zagubionego; https://www.wikiwand.com/fr/Synode_de_Saint-Félix (dostęp: 22.03.2023). Zob. także

zaś jego kres z połową XIII wieku³⁴. Mniej okrutny, niż eksterminowanych katarów, okazał się los beginek i begardów³⁵, wobec których we Francji władze świeckie i duchowne okazały się mniej konsekwentne i zdeterminowane. Co prawda ich ruch również uznano za heretycki, a jedną z przywódczyń spalono na stosie³⁶, niemniej skala represji była ostatecznie zdecydowanie mniejsza. Tego samego nie sposób już jednak powiedzieć o waldensach³⁷, wobec których kulminacyjnym momentem prześladowań była tak zwana krucjata przeciwko waldensom³⁸,

P. Czarnecki, *Wpływ doktryny na realizację dualistycznego rytuału chrztu Duchem Świętym w średniowieczu*, „Studia Religiologica” 42, 2009, s. 78–79.

³⁴ Kres katarskiej religii nastąpił wraz z upadkiem prowansalskiej niezależności. W wyniku organizowanych przez króla Francji, a wspieranych ideowo przez papieża, wypraw krzyżowych pod wodzą Szymona de Monfort hrabstwa na południu dzisiejszej Francji zostały zaatakowane przez rycerstwo pochodzące głównie z północy kraju. Symbolicznym końcem kataryzmu stało się zdobycie przez krzyżowców twierdzy Montsegur w 1244 roku i spalenie ludzi szukających w nim schronienia, https://www.wikiwand.com/fr/Siège_de_Montségur; https://www.wikiwand.com/fr/Simon_IV_de_Montfort (dostęp: 22.03.2023). Zob. także S.S. Montefiore, *Potwory. Historia zbrodni i okrucieństwa*, przeł. J. Korpanty, Warszawa 2010; J. Girou, *Simon de Montfort — du catharisme à la conquête*, Paris 1953.

³⁵ Beginat — ruch religijny i społeczny wywodzący się z franciszkanizmu, głoszący, że człowiek może osiągnąć doskonałość bez pośrednictwa Kościoła, propagujący życie proste i ubogie. Begardzi zajmowali się głównie pracą rzemieślniczą, a beginki dziełami miłosierdzia, pielęgnowaniem chorych w szpitalach, nauczaniem dzieci. Wspólnoty beginek i begardów były autonomiczne i rządziły się własnymi, specyficznymi dla danej wspólnoty prawami, miały swojego przełożonego domu, utrzymywały się z własnej pracy, posiadały wspólną kasę. L. Dabadie, *Les béguins du Languedoc ont-ils cru au troisième âge de l'Esprit-Saint?*, „Dans Médiévales” 79, 2020, nr 2, s. 161–188. Zob. także na ten temat T.S. Miller, *The Beguines of Medieval Paris. Gender, Patronage, and Spiritual Authority*, Pennsylvania 2014; J. Wyrozumski, *Beginki i begardzi w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Pracowni Historycznej” 1971, z. 35, s. 8–22; S. Walter, *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565*, Philadelphia 2001.

³⁶ W dniu 1 czerwca 1310 roku w Paryżu, na Place de Grève spalono na stosie uznaną za heretyczkę przywódczynię duchową francuskich beginek — Marguerite Porete, autorkę programowego dla ruchu dzieła *Mirouer des simples âmes annihilés*, <https://www.toursandtravel.app/en/points-of-interests/paris/place-de-grève/392>; <https://www.wikiwand.com/fr/Béguine> (dostęp: 25.03.2023). Szerzej na ten temat zob. S.L. Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor: The Trials of Marguerite Porete and Guiard of Cressonessart*, Notre-Dame 2012.

³⁷ Ugrupowanie chrześcijańskie zainicjowane przez Pierre’a Valdo lub Vaudèsa, zawiązane w południowej Francji ok. 1170 roku jako tzw. „ubodzy z Lyonu” i działające u schyłku średniowiecza we Francji, Włoszech, Niemczech, Czechach i w Polsce (Śląsk). Jego uczestnicy występowali przeciw władzy i bogactwu Kościoła, <https://www.wikiwand.com/fr/Valdisme> (dostęp: 4.04.2023).

³⁸ Kierował nią inkwizytor Alberto Cattaneo, upoważniony przez papieża Innocenty VIII. Na prośbę arcybiskupa Spray — Jeana Baile’a ekspedycja miała oczyścić herezję waldensów w dolinach południowo-wschodniej Francji. W 1489 roku Karol II, książę Piemontu, położył kres tej wojnie, co jednak nie zakończyło od razu dalszych prześladowań. We Francji waldensom udało się je powstrzymać w pierwszych latach XVI w. — w 1509 roku król Ludwik XII uroczyście ich zrehabilitował i pozwolił odzyskać skonfiskowane mienie, zapewniając jednocześnie ochronę królewską; szerzej na ten temat zob. J. Marx, *L'inquisition en Dauphiné: étude sur le développement et la répression de l'hérésie et de la sorcellerie du XIVe siècle au début du règne de François Ier*, Paris 1914.

rozpoczęta w roku 1488. Ich niedobitki zasilily ostatecznie rozwijający się ruch hugenocki³⁹.

Edykty Franciszka I

Wystąpienie Lutra wydawało się początkowo nie wywoływać we Francji gwałtownych reakcji i poważniejszych następstw. Pierwszy okres rozwoju europejskiego protestantyzmu i francuskiego hugenotyżmu przypadł we Francji na panowanie Franciszka I. Jego politykę w odniesieniu do innowierców cechowała wyraźna ewolucja, będąca głównie konsekwencją bieżących wydarzeń. Początkowo stanowisko króla wobec innowierców zdawała się znamionować tolerancja, czego wyrazem była jego aprobata dla prowansalskich waldensów⁴⁰. Stanowisko to zaczęło jednak ulegać wyraźnej zmianie w obliczu wydarzeń, które przeszły do historii jako *L’Affaire des placards* z 18 października 1534 roku⁴¹. Był to pierwszy przejaw wrogości między protestantami i katolikami we Francji⁴², inicjujący splot wydarzeń prowadzących ćwierć wieku później do wybuchu wojen religijnych we Francji. W odpowiedzi na rozpropagowanie *Articles véritables sur les horribles, grands et insupportables abus de la messe papiste, inventée directement contre la*

³⁹ Kres samodzielności francuskich waldensów łączony jest z synodem w Chanforan z roku 1532, podczas którego podjęto decyzję o przyłączeniu się do francuskich protestantów. Przetłumaczono Biblię na język francuski, czego dokonał kuzyn Jeana Calvina — Pierre Robert Olivétani.

⁴⁰ W pierwszym okresie swego panowania Ludwik I zapewnił waldensom, którzy w obliczu prześladowań w Piemontie przybyli do Prowansji, skupiając się głównie w Luberon, opiekę i gwarancję bezpieczeństwa. Jeszcze w 1530 roku, gdy dominikanin Jean de Roma zebrał oddział, a następnie zainicjował masakry, gwałty, tortury i grabieże na innowiercach, król Francji, zaniepokojony tymi ekscesami, polecił parlamentowi Aix wszczęcie przeciwko niemu dochodzenia, https://www.wikiwand.com/fr/Vaudois_du_Luberon#Miquel1980 (dostęp: 29.03.2023). Zob. także P. Miquel, *Les Guerres de Religion*, Paris 1980, s. 120. Gdy 18 listopada 1540 roku (na mocy edyktu z Mérindol) parlament Prowansji wydał wyrok skazujący zaocznie osiemnastu waldensów na śmierć, król Francji wysłał listy łaski do wszystkich, którzy byli celem tego postępowania. Jednak w kilka lat później monarcha zmienił zdanie i napisał w styczniu 1545 roku do parlamentu Prowansji, aby wykonał wyrok, który został wydany cztery lata wcześniej przeciwko waldensom, pomimo listów łaski wysyłanych od tego czasu. Zalecił, aby „kraj Prowansji został całkowicie wyludniony i oczyszczony z takich uwodzicieli”, https://www.wikiwand.com/fr/Édit_de_Mérindol (dostęp: 29.03.2023). Szerzej zob. na ten temat G. Audisio, *Guide historique du Lubéron et du Vaudois*, Saint-Rémy 2002; H. Leconte, *L’Épopée Vaudoise*, t. 2. *Les larmes du Luberon*, Brest 1998.

⁴¹ Tego dnia francuscy protestanci wywiesili proklamację przeciwko mszom w różnych częściach kraju, a nawet na drzwiach sypialni Franciszka I w Amboise.

⁴² Dnia 7 listopada 1534 roku skazano siedem osób, a 15 listopada sześciu więźniów oskarżonych o protestancką herezję zostało spalonych. W sumie bezpośrednio represje podjęte w konsekwencji *L’Affaire des Placards* objęły kilkadziesiąt osób, straconych jeszcze przed końcem 1534 roku na obszarze całego Królestwa, https://web.archive.org/web/20100318035222/http://www.renaissance-amboise.com/dossier_renaissance/ses_evenements/affaire_des_placards/affaire_des_placards.htm (dostęp: 28.03.2023).

sainte Cène de Notre Seigneur, seul médiateur et sauveur Jésus-Christ autorstwa pastora z Neuchâtel — Antoine’a Marcourta król dokonał reorientacji⁴³. Dnia 13 stycznia 1535 roku ogłoszono wymierzony ewidentnie przeciwko protestantom edykt zakazujący druku w całym królestwie⁴⁴, z którego po niespełna dwóch miesiącach monarcha częściowo tylko się wycofał. Środek ten był zbyt absurdalny, aby nie ulec niemal natychmiastowym zmianom. Franciszek I w dniu 26 lutego zniósł zakaz prasy i nakazał parlamentowi wyznaczenie dwudziestu czterech osób, spośród których miał wybrać dwunastoosobową komisję cenzurującą dzieła przeznaczone do druku⁴⁵. Wkrótce, 21 stycznia 1535 roku stanął w Paryżu na czele licznej i uroczystej procesji, która doprowadziła do egzekucji i okrutnej śmierci kilku osób oskarżonych o udział w wydarzeniach z października poprzedniego roku⁴⁶. Jednak kilka miesięcy później ten sam monarcha, który przecież już wcześniej wykazywał się pewną otwartością umysłu, pozwalającą mu zawierać sojusze z protestantami z Niemiec i sułtanem Konstantynopola, podjął decyzję o dokonaniu kolejnej wolty, w obliczu międzynarodowych reperkusji swoich styczniowych poczynań. Dnia 16 lipca 1535 roku ogłoszono królewski edykt z Coucy, uznawany czasami za pierwszy z francuskich edyktów tolerancyjnych⁴⁷. Zawiesił on warunkowo, na okres sześciu miesięcy, postępowania wobec innowierców. Jego postanowienia przewidywały zwolnienie oskarżonych więźniów, lecz jedynie wówczas, gdy potępią oni poglądy uznane za hereetyckie oraz zadeklarują wierność rzymskokatolickiej konfesji i jej instytucjom. Na żądanie kardynałów Lotaryngii i Tournon uzupełniono postanowienia o wymóg publicznego potępienia dotychczasowych poglądów i ich rzeczników. Odwilż, determinowana względami polityki zagranicznej, nie przetrwała nawet pięciu lat. Dnia 1 czerwca 1540 roku ogłoszono edykt z Fontainebleau⁴⁸. Uznano w nim, że herezja protestancka jest

⁴³ G. Treasure, *The Huguenots*, Yale 2013, s. 70–71.

⁴⁴ D.T. Pottinger, *The French Book Trade in the Ancien Regime, 1500–1791*, Cambridge-Massachusetts 1958, s. 56.

⁴⁵ <https://www.france-pittoresque.com/spip.php?article183> (dostęp: 29.03.2023).

⁴⁶ Odwiedziła ona wszystkie dzielnice Paryża. Monarcha zatrzymał się na sześciu głównych placach, na których wcześniej przygotowano stos. Ofiara była przywiązana do huśtawki, którą w chwili, gdy pojawiał się król, opuszczano, a skazany pogrążał się w ten sposób w płomieniach, przy czym huśtawka zniżała się i podnosiła wielokrotnie, aż nieszczęśnik zginął w rozdzierającym bólu. Dopiero wówczas król kontynuował swój marsz, <https://www.france-pittoresque.com/spip.php?article2566#:~:text=Enfin%2C%20il%20rendit%20à%20Cocuy%2C%20le%2016%20juillet,premier%20édit%20de%20tolérance%20accordé%20à%20la%20France> (dostęp: 28.03.2023).

⁴⁷ Pod pojęciem tym rozumiane jest oświadczenie złożone przez rząd lub głowę państwa, że członkowie określonej religii nie będą prześladowani za zaangażowanie w praktyki i tradycje tej religii. Edykt zazwyczaj formalizuje akceptację religii przez państwo, ale nie jej uznanie za oficjalną religię i nie zawsze zawiera klauzulę gwarantującą takie same prawa obywatelskie jej wyznawcom jak w przypadku oficjalnej religii, https://www.wikiwand.com/fr/Édit_de_tolérance (dostęp: 29.03.2023).

⁴⁸ Zob. D. Amson, *La Querelle religieuse — Quinze siècles d’incompréhensions*, Paris 2004.

„zdradą stanu (zbrodnią) przeciwko Bogu i ludzkości”⁴⁹, zaś wyznawanie kultu podlega karze tortur, utraty mienia, publicznego upokorzenia i śmierci. Akt obligował wszystkich komorników, senesza, baliwów, prokuratorów królewskich i innych funkcjonariuszy publicznych, pod groźbą zawieszenia i pozbawienia urzędów, do bezwzględnego ścigania protestantów oraz przekazywania ich pod jurysdykcję odpowiednich sądów⁵⁰. W ten sposób edykt z Fontainebleau skodyfikował prześladowania francuskich protestantów, będąc w istocie pierwszym z wielu aktów normatywnych *ancien régime*’u, który jednoznacznie i stanowczo sankcjonował dyskryminację hugenotów. Nie okazał się on bynajmniej pustą deklaracją czy martwą literą prawa. Przeciwnie — wkrótce władze francuskie dowiodły, że jego postanowienia zamierzają realizować z pełną konsekwencją.

Ustawodawstwo Henryka II

Lata panowania Henryka II (objął on tron po śmierci swego ojca w roku 1547) upłynęły pod wpływem rozwoju instytucjonalnych form systemu i aparatu represji wobec innowierców — ich symbolem stała się *La chambre ardente*. Działania podejmowane przez Henryka II były kontynuacją i intensyfikacją praktyk zainicjowanych u schyłku swego panowania przez Franciszka I — już w roku 1545 upoważnił on normandzki parlament w Rouen do utworzenia specjalnego organu mającego skoncentrować swoje działania na prześladowaniu innowierców, których wielu znajdowało się wówczas w normandzkich więzieniach. Instytucja ta, pod nazwą *La chambre ardente*, miała składać z dziesięciu–dwunastu sędziów, którzy dali się poznać jako wyjątkowo gorliwi, posłuszni i zdeterminowani w ściganiu herezyków⁵¹. Ten swoisty eksperyment normandzki musiał znaleźć uznanie w oczach Henryka II, skoro w kilka miesięcy po objęciu rządów (jeszcze w roku 1547) nakazał utworzenie analogicznego organu przy parlamencie paryskim⁵². Od 11 stycznia 1550 roku *La chambre ardente* stała się samodzielnym trybunałem, niezależnym od paryskiego parlamentu. Na wzór rozwiązań paryskich zaczęto również powoływać analogiczne instytucje w innych rejonach Francji. W trzy lata później, na

⁴⁹ *une haute trahison contre Dieu et l'humanité*, [https://www.wikiwand.com/fr/Édit_de_Fontainebleau_\(1540\)](https://www.wikiwand.com/fr/Édit_de_Fontainebleau_(1540)) (dostęp: 29.03.2023).

⁵⁰ *Ibidem*. Zob. także F. Bécard, *Droit municipal dans les temps modernes (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris 1866.

⁵¹ N. Weiss, *La chambre ardente: étude sur la liberté de conscience en France sous François Ier et Henri 2*, Paris 1889, s. XXXIV, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008879259&view=2up&seq=10> (dostęp: 31.03.2023).

⁵² Stosowne listy patentowe monarchy w tej sprawie zostały podpisane 8 października 1547 roku; H.M. Baird, *The „Chambre Ardente” and French Protestantism Under Henry II*, New York 1889, s. 402–405, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112062709685&view=2up&seq=14> (dostęp: 31.03.2023).

mocy edyktu z Saint-Germain-en-Laye z 1 marca 1553 roku sąd ten miał ulec reorganizacji, jednak związane z tym szczegóły pozostają wciąż niezbadane i niejasne⁵³. Edyktem z 19 listopada 1549 roku Henryk II zwolnił francuskich sędziów z obowiązków związanych z tymi specjalnymi sądami z dniem 11 stycznia 1550 roku. Próba wyeliminowania herezji za pomocą specjalnych sądów okazała się niepowodzeniem, w związku z czym zaczęto poszukiwać nowych rozwiązań. Trzy lata później wspomniany wyżej edykt królewski z 1 marca 1553 roku przywrócił te sądy. Nie jest jasne, jak długo odrodzone trybunały działały później, zanim zostały ostatecznie zniesione.

Cztery lata po objęciu rządów Henryk II postanowił nawiązać do tego kierunku polityki swego poprzednika, który wymierzony był w upowszechnianie protestanckich idei za pomocą druku. Dnia 27 czerwca 1551 roku ogłoszono edykt z Châteaubriant, mający na celu kontrolę produkcji druków i obiegu idei. Inicjatywa ta była nawiązaniem do walki z rozprzestrzenianiem się pism kalwińskich, jednak jej zakres był dość ogólny. Ustawa zreorganizowała i usystematyzowała wcześniej już wprowadzone środki, formułowała bezwzględny nakaz podania nazwy drukarza, autora, upoważnienia do publikacji i daty we wszelkich publikacjach. Stanowiła, że produkcja, sprzedaż lub posiadanie zakazanych utworów podlegają karze śmierci. Na każdą księgarnię nałożono wymóg posiadania katalogu ocenzonego księzek, ustanowionego przez Wydział Teologiczny Sorbony⁵⁴.

Efekty przyjętych dotąd rozwiązań prawnych i działań podejmowanych w oparciu o nie nie spełniły oczekiwań, jakie stawiał przed nimi ancien régime. Sytuację skomplikował dodatkowo pokój augsburski z 1555 roku, który dowiódł, że realizowana dotąd francuska wizja stosunków wyznaniowych determinowana dewizą *rex unus, una fides* nie jest nie tylko jedyną z możliwych, ale już nawet jedyną z respektowanych w Europie. Reakcją dworu paryskiego okazało się dalsze zaostrzenie dotychczasowego kursu wobec innowierców. Poszukując przyczyn dotychczasowej nieskuteczności, uznano, że tkwią one w braku wystarczającej precyzji instrumentów prawnych, mających służyć zwalczaniu ruchu hugenockiego. Odpowiedzią na to miał się okazać edykt z Compiègne z 24 lipca 1557 roku.

Preambuła edyktu, podobnie jak poprzednich, zwracała uwagę na nieskuteczność sądów w działaniach przeciwko heretykom z powodu złośliwości lub pobłażliwości sędziów. Za „źródło wszelkiego zła” akt ten uznawał „kaznodziejów” (*predicants*), stanowiąc, że: „Wszyscy publiczni kaznodzieje, dogmatycy, którzy będą urządzić zgromadzenia i wszelkimi sposobami będą uwodzić ludzi, chcąc przyciągnąć ich do swoich opinii, wyrządzają niesprawiedliwość Bogu i świętym”⁵⁵. To novum w rozłożeniu akcentów. Do tej pory wrogiem publicznym

⁵³ *Ibidem*, s. 407–408.

⁵⁴ https://www.wikiwand.com/fr/Édit_de_Châteaubriant (dostęp: 29.03.2023). Zob. G. Mi-nois, *Censure et culture sous l'Ancien Régime*, Paris 1995.

⁵⁵ Édit de Compiègne, 24 juillet 1557, art. 2; cyt. za: E. Durot, *Le prédicant, hérétique et séditieux. De l'édit de Compiègne (1557) à l'édit de janvier (1562)*, „Revue Historique” 2009,

numer jeden był w tym kontekście druk; od teraz przedmiotem represji mieli stać się kaznodzieje. Jednocześnie jako „siedlisko zła” wskazywał edykt Genewę i jej ówczesne, kalwińskie środowisko. Dodatkowo zaostrzał represje ze strony sądów publicznych, w tym wobec katolików pomagających lub udzielających schronienia protestantom. Jednak Inkwizycja nie została przywrócona w Królestwie z powodu konfliktu między Henrykiem II a papieżem Juliuszem III⁵⁶.

Efekt tych poczynań okazał się jednak ponownie odwrotny od zamierzonego. U szczytu niepokojów religijnych czasów panowania Henryka II król, przebywając na wakacjach w Château d'Écouen, rezydencji konetabla Anne de Montmorency, 2 czerwca 1559 roku ogłosił kolejny edykt będący w istocie preludium do otwartego konfliktu zbrojnego — wojen religijnych we Francji. Stanowił on, że wszyscy buntujący się lub uciekający protestanci mają zostać schwytani i straceni bez procesu. Tym samym otwarcie rezygnował z dotychczasowych wysiłków, mających zapewnić prześladowaniom różnowierców formalne ramy prawne, a dyskryminacji — choćby pozory legalizmu. Monarchia wkroczyła w sferę otwartej konfrontacji i eksterminacji, zrywając w istocie w ten sposób z poprzednimi edyktami i dotychczasową polityką. Niewiele przesady zawierałoby stwierdzenie, że w ten sposób ancien régime wypowiedział hugenotom wojnę totalną.

Edykty Karola IX

Uznawany za ultrakatolickiego Henryk II zmarł przypadkowo kilka miesięcy po edykcie Écouen⁵⁷. Królem został jego piętnastoletni syn Franciszek II. Początkowo faktyczna władza spoczęła w rękach wojowniczych, katolickich braci Guise, jednak na wyjątkowo krótki czas. W wyniku tak zwanego tumultu w Amboise (luty–marzec 1560) zostali oni zamordowani, a ster rządów objęła matka Franciszka II — Katarzyna Medycejska, która po śmierci chorowitego Franciszka II (5 grudnia 1560 roku) przejęła regencję, zapewniając następstwo tronu dziesięcioletniemu wówczas (urodzonemu 27 czerwca 1550 roku) królowi Karolowi IX⁵⁸.

Udział protestantów w tumulcie z Amboise uzmysłowił regentce i jej doradcom realną siłę polityczną hugenotów i ryzyko otwartej konfrontacji pod sztandarami

nr 649, https://www.researchgate.net/publication/250297855_Le_predicant_heretique_et_seditieux_De_l'edit_de_Compiegne_1557_a_l'edit_de_janvier_1562 (dostęp: 2.04.2023).

⁵⁶ https://www.wikiwand.com/fr/Édit_d%27Écouen (dostęp: 2.04.2023).

⁵⁷ Śmierć nastąpiła w wyniku nieszczęśliwego wypadku, w dużej mierze będącego skutkiem nonszalancji monarchy. Król zginął w pojedynku z młodym kapitanem gwardii szkockiej Gabrielem de Montgomery, którego za tragiczny skutek trudno obwiniać; N. Stawarz, *Upadek starego lwa: śmierć Henryka II Wależjusza*, <https://histmag.org/Upadek-starego-lwa-smierc-Henryka-II-Walezjusza-24240> (dostęp: 2.04.2023).

⁵⁸ M. Serwański, *Franciszek II Wależjusz (król Francji 1559–1560)*, <https://twojahistoria.pl/encyklopedia/franciszek-ii-walezjusz-król-francji-1559-1560/> (dostęp: 2.04.2023).

wojny religijnej w momencie osłabienia władzy królewskiej. W klimacie skomplikowanej sytuacji wewnętrznej w maju 1560 roku ogłoszono dość kuriozalny edykt z Romorantin⁵⁹. W preambule tego aktu potępiono szerzenie się herezji, dodając adnotację o niepowodzeniu metod, które były stosowane przeciwko jej rozprzestrzenianiu się w przeszłości. Następnie zadeklarowano, że Korona zdecydowana jest przywrócić jedność Kościołowi na zasadach określonych w tym dokumencie. Edykt tworzył dwie kategorie prawne różnowierców. Ci, którzy otwarcie występowali przeciwko koronie, podlegać mieli sądom królewskim i karze śmierci⁶⁰, pozostali jednak — sądownictwu kościelnemu, które nie mogło ferować wyroków przewidujących stosowanie najwyższego wymiaru kary.

Kilkanaście miesięcy później, 17 stycznia 1562 roku ogłoszono tak zwany edykt tolerancyjny z Saint-Germain. Miał on charakter tymczasowej regulacji prawnej do czasu rozstrzygnięć Soboru Trydenckiego. Edykt zezwalał protestantom na oddawanie czci poza ufortyfikowanymi miastami, a także na organizowanie zgromadzeń w prywatnych domach w tych samych miastach. W zamian protestanci mieli zrezygnować z zajętych miejsc kultu. Zezwolono na tworzenie konsystorzey i zwoływanie synodów. Duszpasterze mieli być uznawani pod warunkiem złożenia przysięgi lojalności władzom państwowym. Edykt nie był jednak nigdy poważnie egzekwowany, ponieważ sądy niższej instancji albo nie miały woli, albo środków do kontynuowania ścigania w przewidziany sposób, przede wszystkim jednak obie strony konfliktu wyraźnie przygotowywały się już do wojny domowej.

Oddziały dowodzone przez księcia François de Guise 1 marca 1562 roku dopuściły się masakry w Wassy, w Szampanii, zaskakując dwustu hugenotów słuchających kazania w stodole. Na jego rozkaz oddział zmasakrował protestantów. Wydarzenia te składały się na początek wojen religijnych, które toczono, często bestialsko, przez ponad trzydzieści lat. Dla protestantów edykt ze stycznia 1562 roku zawsze był uważany za wzór, punkt odniesienia podczas negocjacji, które następnie miały miejsce między nimi a władzą królewską, kiedy trzeba było wynegocjować nowe edykty.

Uwagi końcowe

Prawo winno być fundamentem zapewniającym bezpieczeństwo zarówno całej wspólnoty, to jest państwu (jako całości), będącemu jej prawną organizacją, jak i gwarantem bezpieczeństwa poszczególnych jednostek tworzących tę wspólnotę.

⁵⁹ Swoją nazwę wywodzi od królewskiej rezydencji w Romorantin-Lanthenay, w której przebywał dwór w czasie jego redagowania; H.M. Baird, *History of the Rise of the Huguenots*, t. 1, London 1880, s. 410.

⁶⁰ J. Thompson, *The Wars of Religion in France, 1559–1576: The Huguenots, Catherine de Medici and Philip II*, Chicago 1909, s. 44.

Bywa, że obowiązek ten pojawia się jako element konfliktu pomiędzy wolnością jednostki a dobrem zbiorowości. W tej roli prawo często wkracza w dziedzinę tak zwanych praw człowieka, wśród których wolność światopoglądowa jest współcześnie w naszej kulturze prawnej aksjomatem. Nie zawsze jednak tak było. Dzieje Europejczyków wypełniają aż nadto liczne karty obrazujące konflikty religijne, które wielokrotnie nie ograniczały się jedynie do dyskryminacji sensu stricto, czyli formalnoprawnego upośledzenia, ale przybierały postać konfliktów zbrojnych motywowanych religijnie.

Dzieje Francji od schyłku lat trzydziestych do początków lat sześćdziesiątych XVI wieku są przykładem tego, w jaki sposób państwo i prawo zajmowały w tym konflikcie swoje stanowisko. Są wyrazem intencji władz, kompetencji legislatorów, wreszcie wyrazem woli jednostek i skutków podejmowanych działań politycznych i prawnych. Ich ocena z punktu widzenia finalnych skutków wypada fatalnie. Państwo oraz stanowione i egzekwowane przez nie prawo nie spełniły zadań, do jakich są one powoływane. Nie zapobiegło dyskryminacji, wojnom i bestialskim rzeziom poddanych. Okazało się nieskuteczne nawet w dążeniu do zapewnienia państwu jednolitości wyznaniowej.

I tu pojawia się zasadnicze pytanie: czy i jak można było tego uniknąć. Na pierwsze z nich odpowiedź wydaje się banalna — tak, można było. Przekonują o tym doświadczenia wielu innych państw i społeczeństw europejskich. W pewnym, choć być może dyskusyjnym stopniu może być nim przykład Rzeszy Niemieckiej, w której wojny religijne co prawda miały miejsce, to jednak w relatywnie krótkim czasie zakończyły się one stosunkowo trwałym i satysfakcjonującym zwaśnione strony pokojem augsburskim. Jeszcze wyraźniej zdają się o tym świadczyć dzieje Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w której mimo konfliktów religijnych do wojen domowych na tym tle jednak nie dochodziło. Kiepsko w tym świetle wypada ocena działań podejmowanych przez władze francuskie w czasach panowania Wależjuszy.

Być może było to ceną, która uczyniła wolność sumienia i wyznania niekwestionowanym, sztandarowym postulatem oświecenia, Wielkiej Rewolucji i francuskiej Deklaracji praw człowieka i obywatela. Być może (w dalszej i szerszej perspektywie) ceną modelowego we współczesnym świecie sposobu prawnego uregulowania stosunków wyznaniowych, czego wyrazem jest francuska ustawa o rozdziale kościołów i państwa z 1905 roku. Jeśli nawet — ponad wszelką wątpliwość była to cena wysoka.

Bibliografia

- Amson D., *La Querelle religieuse — Quinze siècles d'incompréhensions*, Paris 2004.
Angell S.W., Dandelion B.P., *The Cambridge Companion to Quakerism*, Cambridge 2018.

- Arnold M., *Martin Luther*, Paris 2017.
- Audisio G., *Guide historique du Lubéron et du Vaudois*, Saint-Rémy 2002.
- Baird H.M., *History of the Rise of the Huguenots*, t. 1, London 1880.
- Baird H.M., „*The Chambre Ardente*” and French Protestantism Under Henry II, New York 1889.
- Barber M., *Katarzy*, przeł. R. Sudół, Warszawa 2005.
- Beale D., *Baptist History in England and America: Personalities, Positions, and Practices*, Maitland 2003.
- Bécharde F., *Droit municipal dans les temps modernes (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris 1866.
- Belloc H., *The Great Heresies*, Manassas 1987.
- Birkel M.L., *Silence and Witness: The Quaker Tradition (Traditions of Christian Spirituality)*, New York 2004.
- Blumhofer E.W., *Restoring the Faith: The Assemblies of God, Pentecostalism, and American Culture*, Illinois 1993.
- Bouyer L., *The Authority of the Church in Protestantism and Catholicism*, San Francisco 2004.
- Büttgen P., *Luther et la philosophie*, Paris 2011.
- Cameron E., *The European Reformation*, Oxford 2012.
- Castellano D., *Martin Luther: le chant du coq de la modernité*, Paris 2017.
- Cracknell K., White S.J., *An Introduction to World Methodism*, Cambridge 2005.
- Czarnecki P., *Wpływ doktryny na realizację dualistycznego rytuału chrztu Duchem Świętym w średniowieczu*, „*Studia Religiologica*” 42, 2009.
- Dabadie L., *Les béguins du Languedoc ont-ils cru au troisième âge de l'Esprit-Saint?*, „*Dans Médiévales*” 79, 2020, nr 2.
- Dantine J., Thien K., Weinzierl M., *Protestantische Mentalitäten*, Wien 1999.
- Duffy E., MacCulloch D., Lake P., Maltby J., *Anglicanism and the Western Christian Tradition*, Norwich 2003.
- Durot E., *Le prédicant, hérétique et séditieux. De l'édit de Compiègne (1557) à l'édit de janvier (1562)*, „*Revue Historique*” 2009, nr 649.
- Egli E., Finsler G., *Huldreich Zwinglis Samtliche*, Leipzig-Berlin-Zürich 1905.
- Ekkehart F., *Die Entstehung des schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33*, Tübingen 1956.
- Field S.L., *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor: The Trials of Marguerite Porete and Guiard of Cressonessart*, Notre-Dame 2012.
- Girou J., *Simon de Montfort — du catharisme à la conquête*, Paris 1953.
- Goertz H.-J., *Die Täufer. Geschichte und Deutung*, Leipzig 1987.
- Graf F.W., *Der Protestantismus. Geschichte und Gegenwart*, München 2006.
- Greschat M., *Martin Bucer, 1491–1551, un réformateur et son temps*, Paris 2002.
- Hillerbrand H.-J., *The Division of Christendom: Christianity in the Sixteenth Century*, Louisville 2007.
- Hillerbrand H.-J., *The Protestant Reformation*, New York 1968.
- Hölscher L., *Geschichte der protestantischen Frömmigkeit in Deutschland*, München 2005.
- Huebert H.T., Schroeder W., *Mennonite Historical Atlas*, Springfield 1996.
- Iogna-Prat D., *Ordonner et exclure: Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'islam, 1000–1150*, Paris 2000.
- Le Boulluec A., *La Notion d'hérésie dans la littérature grecque: IIe–IIIe siècle*, t. 1. *De Justin à Irénée*, Cambridge 1985.
- Lecote H., *L'Épopée Vaudoise*, t. 2. *Les larmes du Lubéron*, Brest 1998.
- Lingle W.L., *Presbyterians, their history and beliefs*, Atlanta 1978.
- MacCulloch D., *The Reformation: A History*, London 2005.
- Maroń J., Piotrowski J., Czaplinski M., Rosik S., Fras Z., *Słownik Encyklopedyczny. Historia*, Wrocław 1999.

- Marx J., *L'inquisition en Dauphiné: étude sur le développement et la répression de l'hérésie et de la sorcellerie du XIVe siècle au début du règne de François Ier*, Paris 1914.
- Mead F.S., Hill S.S., Atwood C.D., *Adventist and Sabbatarian (Hebraic) Churches*, [w:] Mead F.S., Hill S.S., Atwood C.D., *Handbook of Denominations in the United States*, Nashville 2005.
- Medwid W., *Wpływ Ulricha Zwingliego na kształt szwajcarskiej reformacji*, „Śląskie studia historyczno-teologiczne” 48, 2015, nr 2.
- Miller T.S., *The Beguines of Medieval Paris. Gender, Patronage, and Spiritual Authority*, Pennsylvania 2014.
- Minois G., *Censure et culture sous l'Ancien Régime*, Paris 1995.
- Miquel P., *Les Guerres de Religion*, Paris 1980.
- Montefiore S.S., *Potwory. Historia zbrodni i okrucieństwa*, przeł. J. Korpanty, Warszawa 2010.
- Moore R.L., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*, Blackwell 2007.
- Neill S., *Anglicanism: An Anglican Classic*, Cambridge 2009.
- Pasek Z., *Kultura religijna protestantyzmu*, Kraków 2014.
- Pasek Z., *Wyznania wiary protestantyzmu*, Kraków 1985.
- Pawłowicz Z., *Leksykon Kościołów, ruchów religijnych i sekt w Polsce*, Częstochowa 2008.
- Pollet J., *Huldrych Zwingli*, Genève 1988.
- Potter G.R., *Zwingli*, Warszawa 1994.
- Pottinger D.T., *The French Book Trade in the Ancien Regime, 1500–1791*, Cambridge-Massachusetts 1958.
- Pouderon B., Norelli E. (red.), *Histoire de la littérature grecque chrétienne des origines à 451*, t. 2. *De Paul de Tarse à Irénée de Lyon*, Paris 2016.
- Sasse H., *This Is My Body: Luther's Contention for the Real Presence in the Sacrament of the Altar*, Adelaide 1977.
- Segl P. (red.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. Mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nichtchristlichen Bereich*, Köln-Weimar-Wien 1993.
- Serwański M., *Franciszek II Wależjusz (król Francji 1559–1560)*, <https://twojahistoria.pl/encyklopedia/franciszek-ii-walezjusz-krol-francji-1559-1560/>.
- Smylie J.H., *A brief history of the Presbyterians*, Louisville 1996.
- Stawarz N., *Upadek starego lwa: śmierć Henryka II Wależjusza*, <https://histmag.org/Upadek-starego-lwa-smierc-Henryka-II-Walezjusza-24240>.
- Stephens P., *Zwingli le théologien*, Genève 1999.
- Thebert Y., *À propos du „triomphe du Christianisme”*, „Di alogues d'histoire ancienne” 1988, nr 14.
- Théry J., *Les hérésies, du XIIe au début du XIVe siècle*, [w:] M.-M. De Cevins, J.-M. Matz, *Structures et dynamiques religieuses dans les sociétés de l'Occident latin (1179–1449)*, Rennes 2010.
- Thompson J., *The Wars of Religion in France, 1559–1576: The Huguenots, Catherine de Medici and Philip II*, Chicago 1909.
- Treasure G., *The Huguenots*, Yale 2013.
- Vauchez A., *Les Hérétiques au Moyen Âge. Suppôts de Satan ou chrétiens dissidents*, Paris 2014.
- Walter S., *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565*, Philadelphia 2001.
- Weiss N., *La chambre ardente; étude sur la liberté de conscience en France sous François Ier et Henri 2*, Paris 1889.
- Whytock J.C., *A Good Friend — The Life of Martin Bucer*, <https://www.christianstudylibrary.org/article/good-friend—life-martin-bucer>.
- Wyrozumski J., *Beginki i begardzi w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Pracowni Historycznej” 1971, z. 35.
- Zieliński T.J., *Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej*, Katowice 2014.

Witryny internetowe

<https://ksiegarnia.pwn.pl/encyklopedie-pwn>.
https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/la_Réforme/140523.
<https://fresques.ina.fr/panorama-grand-est/fiche-media/GRDEST00002/martin-bucer-et-la-reforme-a-strasbourg.html>.
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz26927.html>.
<https://www.reformes.ch/culture/2018/11/ulrich-zwingli-1484-1531-histoire-histoire-du-christianisme-reforme-zwingli-zurich>.
<https://museeprotestant.org/en/parcours/les-pre-reformateurs/>.
<https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1081241,wystapienie-marcina-lutra-i-reformacja.html>.
<https://fresques.ina.fr/panorama-grand-est/fiche-media/GRDEST00002/martin-bucer-et-la-reforme-a-strasbourg.html>.
https://www.wikiwand.com/de/Reformation_und_Gegenreformation_in_der_Schweiz.
https://www.wikiwand.com/pl/Bitwa_pod_Kappel.
<https://www.reformation-cities.eu/cities/basel/?lang=en>.
<https://www.britannica.com/topic/Church-of-England>.
<https://www.history.com/topics/british-history/church-of-england>.
<https://www.britannica.com/topic/Presbyterian-Church-of-England>.
<https://www.wikiwand.com/en/Presbyterianism>.
<https://www.wikiwand.com/en/Quakers>.
<https://quaker.org>.
<https://www.wikiwand.com/en/Adventism>.
<https://www.britannica.com/topic/Baptist>; <https://www.wikiwand.com/en/Baptists>.
<https://www.britannica.com/biography/Menno-Simons>.
https://www.wikiwand.com/nl/Menno_Simons.
https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:ProtestantsNederland,20070101:new-sm1_29595f038789d00fb7575a514ee927f2.
<https://www.wikiwand.com/pl/Metodyzm>.
<https://www.britannica.com/topic/Methodism>.
<https://www.wikiwand.com/en/Huguenots>.
<https://archive.is/20161102214631/http://portalwiedzy.onet.pl/18265,,,,anabaptysci,haslo.html#selection-541.0-547.173>.
https://www.wikiwand.com/fr/Colloque_de_Marbourg.
<https://www.britannica.com/event/Colloquy-of-Marburg>.
<https://www.mb-soft.com/believe//tpn/marburg.htm>.
<https://lutheranreformation.org/history/the-marburg-colloquy>.
https://www.wikiwand.com/de/Reichstage_zu_Speyer.
<https://www.jelonka.com/skutki-takze-dla-regionu-wystapienia-marcina-lutra-67288>.
<https://www.wikiwand.com/fr/Hérésie>.
<https://www.britannica.com/topic/heresy>.
<https://fr.abcdef.wiki/wiki/Huguenots>.
https://fr.abcdef.wiki/wiki/Huguenots#Emigration_and_diaspora.
<https://www.cosmovisions.com/Albigeois.htm>.
<https://www.wikiwand.com/fr/Albigeois>.
https://www.wikiwand.com/fr/Croisade_des_albigeois.
https://www.wikiwand.com/fr/Synode_de_Saint-Félix.
<https://www.wikiwand.com/fr/Catharisme>.
<https://www.francethisway.com/history/history-cathars.php>.
https://www.wikiwand.com/fr/Siège_de_Montségur.
https://www.wikiwand.com/fr/Simon_IV_de_Montfort.

<https://www.wikiwand.com/fr/Vald isme>.
<https://www.toursandtravel.app/en/points-of-interests/paris/place-de-gr ve/392>.
<https://www.wikiwand.com/fr/B guine>.
https://www.wikiwand.com/fr/Vaudois_du_Luberon#Miquel1980.
https://www.wikiwand.com/fr/ dit_de_M rindol.
https://web.archive.org/web/20100318035222/http://www.renaissance-amboise.com/dossier_renaissance/ses_evenements/affaire_des_placards/affaire_des_placards.htm.
<https://www.france-pittoresque.com/spip.php?article183> [dost p: 2023-03-29].
<https://www.france-pittoresque.com/spip.php?article2566#:~:text=Enfin%2C%20il%20rendit%20 %20Coucy%2C%20le%2016%20juillet,premier%20 dit%20de%20tolerance%20accord %20 %20la%20France>.
https://www.wikiwand.com/fr/ dit_de_tol rance.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008879259&view=2up&seq=10>.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112062709685&view=2up&seq=14>.
https://www.wikiwand.com/fr/ dit_de_Ch teauaubriant.
https://www.researchgate.net/publication/250297855_Le_predicant_heretique_et_seditieux_De_ dit_de_Compiegne_1557_a_l_ dit_de_janvier_1562.
https://www.wikiwand.com/fr/ dit_d%27 couen.

Between persecution and tolerance: Edicts of the Valois towards the Huguenots in the era of the development of the European Reformation

Summary

The present article is an attempt at a comprehensive analysis and evaluation of the legislative activities of the French authorities, undertaken in connection with the rise of Protestantism in 16th-century Europe. To achieve this goal, the royal edicts promulgated from the end of the first half of this century to the tragic events of the night of St Bartholomew were explored. The author's intention was not only to shed light on the the legal provisions themselves, but also to place them in the complex socio-political realities in which decisions on the content and application of normative acts were made. In view of these objectives, it became necessary to resort to a variety of methodological instruments; not only legal exegesis of the texts, but also their analysis and synthesis, as well as comparative studies.

The results thus obtained allow the author to formulate a number of critical conclusions. One could not admire legal principles that steam from a desire to maintain religious uniformity. The lack of tolerance towards the diversity of worldviews, evident legal discrimination of Huguenots, and finally their extermination carried out in the majesty of the law are certainly no claims to fame. Those negative assessments are supported and in fact deepened by confronting of France's conduct in this matter with actions undertaken by some European countries at that time, such as the Polish-Lithuanian Commonwealth, which at least in the sphere of legislation adopted a completely different approach.

Keywords: history of law, legislation, legal discrimination, human rights, religious law, Protestantism, religious tolerance